

OG‘ZAKI NUTQ KO‘NIKMALARI: TUSHUNCHA, TARKIB VA RIVOJLANTIRISH ZARURATI

НАВЫКИ УСТНОЙ РЕЧИ: ПОНЯТИЕ, СТРУКТУРА И НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗВИТИЯ

ORAL SPEECH SKILLS: CONCEPT, STRUCTURE, AND THE NECESSITY OF DEVELOPMENT

INOYATOVA RUSHANA RUSTAM QIZI
Namangan davlat chet tillari instituti, mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada og‘zaki nutq ko‘nikmalari tushunchasi o‘zbek va xorijiy olimlarning nazariy qarashlari asosida tahlil qilinadi. Maqolada og‘zaki nutq ko‘nikmalarining turli ta‘riflari, ularning tarkibiy komponentlari (fonologik, leksik-grammatik, diskursiv, kompensatsion, ijtimoiy-madaniy va noverbal ko‘nikmalar) hamda ushbu ko‘nikmalarni rivojlantirishning ta‘limdagi, kasbiy va shaxsiy ahamiyati yoritiladi. Tadqiqot natijalari og‘zaki nutq ko‘nikmalarini shakllantirish zamonaviy ta‘lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri ekanligini tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: og‘zaki nutq, kommunikativ kompetentlik, nutq ko‘nikmalari, diskursiv ko‘nikma, fonologik ko‘nikma, til ta‘limi, muloqot madaniyati.

Аннотация. В данной статье рассматривается понятие навыков устной речи на основе теоретических взглядов узбекских и зарубежных учёных. В работе анализируются различные определения навыков устной речи, их структурные компоненты (фонологические, лексико-грамматические, дискурсивные, компенсаторные, социокультурные и невербальные навыки), а также значение развития данных навыков в образовательной, профессиональной и личной сферах. Результаты исследования подтверждают, что формирование навыков устной речи является одной из приоритетных задач современной системы образования.

Ключевые слова: устная речь, коммуникативная компетентность, речевые навыки, дискурсивный навык, фонологический навык, обучение языку, культура общения.

Abstract. This article examines the concept of oral speech skills based on the theoretical perspectives of Uzbek and foreign scholars. The paper analyses various definitions of oral speech skills, their structural components (phonological, lexical-grammatical, discourse, compensatory, socio-cultural and non-verbal skills), as well as the educational, professional and personal significance of developing these skills. The findings confirm that the development of oral speech skills is one of the priority objectives of the modern educational system.

Keywords: oral speech, communicative competence, speech skills, discourse skill, phonological skill, language teaching, communication culture.

Ogʻzaki nutq koʻnikmalarining taʼrifi

Zamonaviy taʼlim va kommunikatsiya nazariyasida ogʻzaki nutq koʻnikmalariga boʻlgan ilmiy qiziqish tobora ortib bormoqda. Ushbu tushuncha turli olimlar tomonidan har xil nuqtai nazardan taʼriflanib, uning mazmuni va mohiyati atrofida turli ilmiy qarashlar shakllangan.

Oʻzbek tilshunosligi va pedagogikasida ogʻzaki nutq koʻnikmalarini oʻrganishga katta eʼtibor qaratilgan. Mashhur oʻzbek metodisti va pedagog A. Zunnunov taʼkidlashicha, ogʻzaki nutq koʻnikmalari — bu shaxsning oʻz fikrini ogʻzaki shaklda erkin, mantiqiy va ravon ifoda eta olish qobiliyatidir [1]. Olim ushbu koʻnikmalarni til oʻrgatishning asosiy maqsadlaridan biri sifatida baholaydi va ularni rivojlantirish oʻquv jarayonining markazida turishi lozimligini uqtiradi.

Oʻzbek tilshunos olimi N. Mahmudov esa ogʻzaki nutq koʻnikmalarini kengroq tushunadi va uni nutq faoliyatining muhim tarkibiy qismi sifatida taʼriflaydi: ogʻzaki nutq koʻnikmalari tinglovchi bilan toʻgʻridan-toʻgʻri aloqada boʻlgan holda fikrni real vaqt rejimida shakllantirish va ifodalash malakasini oʻz ichiga oladi [2].

Xorijiy tadqiqotchilar orasida bu sohaga katta hissa qoʻshgan olimlardan biri Dell Hymes hisoblanadi. Uning kommunikativ kompetentlik nazariyasiga koʻra, ogʻzaki nutq koʻnikmasi faqat grammatik toʻgʻrilik bilan cheklanib qolmay, balki muloqot vaziyatiga mos ravishda til vositalaridan foydalana bilishni ham qamrab oladi [3]. Hymes “communicative competence” tushunchasini ilmiy muomalaga kiritib, tilni ijtimoiy kontekstda qoʻllash qobiliyatini tilni bilishdan muhimroq deb hisobladi.

Britaniyalik tilshunos J.C. Richards ogʻzaki nutq koʻnikmalarini tahlil qilar ekan, ularni ikki asosiy turga ajratadi: tranzaksion nutq (axborot uzatishga yoʻnaltirilgan) va interaksional nutq (ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashga yoʻnaltirilgan) [4]. Olimning fikriga koʻra, toʻlaqonli muloqot

koʻnikmasi ushbu ikki turni ham oʻz ichiga olishi zarur.

Amerikalik psixolingvist S.D. Krashen oʻzining “monitor modeli” doirasida ogʻzaki nutq koʻnikmalarining shakllanishini tushuntiradi. Uning nazariyasiga asosan, ogʻzaki nutq koʻnikmasi ongli oʻqitishdan koʻra, tabiiy tilga shoʻngʻish (comprehensible input) jarayonida samaraliroq rivojlanadi [5]. Bu qarash metodikada katta munozaralarga sabab boʻlgan boʻlsa-da, amaliy taʼlimda muhim oʻrin egallaydi.

Ogʻzaki nutq koʻnikmalarining taʼrifiga yaqinlashganda olimlarning aksariyati unda quyidagi umumiy xususiyatlarni ajratib koʻrsatadi: real vaqt ichida nutq yaratish, tinglovchiga yoʻnaltirilganlik, tilning fonetik, leksik va grammatik qatlamlarini muvofiq qoʻllash hamda muloqot vaziyatiga moslashish qobiliyati.

Ogʻzaki nutq koʻnikmalarining tarkibi

Ogʻzaki nutq koʻnikmalarining tarkibi — bu sohaning eng koʻp muhokama qilinadigan masalalaridan biridir. Tadqiqotchilar ushbu koʻnikmalarning qaysi komponentlardan iborat ekanligi toʻgʻrisida turli nuqtai nazarlarni ilgari surganlar.

Fonologik koʻnikmalar. Ogʻzaki nutqning eng asosiy qurilish materiali toʻgʻri talaffuz va intonatsiyadan iborat. Oʻzbek olimasi M. Yusupova taʼkidlashicha, fonologik koʻnikmalar nutqning tushunarligi va taʼsirchanligini bevosita belgilaydi: talaffuz normalaridan chetga chiqish tinglovchida notoʻgʻri tushuncha hosil qilishi yoki muloqotni butunlay izdan chiqarishi mumkin [6]. Intonatsiya esa tinglovchiga nutqchining munosabatini, gapning kommunikativ maqsadini anglatadi.

Leksik-grammatik koʻnikmalar. Soʻz boyligini faol qoʻllay bilish va nutq jarayonida grammatik qurilmalarni avtomatlashtirilgan tarzda ishlatish ogʻzaki muloqotning muhim sharti hisoblanadi. Richards va Schmidt lugʻaviy koʻnikmalarni soʻzni izolyatsiyada bilish emas, balki uni kontekstda, boshqa

soʻzlar bilan birga qoʻllay olish deb izohlaydi [7]. Grammatik koʻnikma esa, R. Ellis taʼrifiga koʻra, til qoidalarini ongsiz tarzda qoʻllash darajasiga yetkazilgan malaka sanaladi [8].

Diskursiv koʻnikmalar. Ogʻzaki nutqni faqat alohida gaplar yigʻindisi sifatida emas, balki yaxlit matn yoki dialog sifatida qurishni taʼminlovchi koʻnikmalar diskursiv koʻnikmalar deyiladi. M. McCarthy dialog tuzish, mavzuni davom ettirish yoki oʻzgartirish, nutqiy navbatni boshqarish kabi koʻnikmalarni diskursiv kompetentlikning asosiy belgilari deb hisoblaydi [9].

Kompensatsion (tuzatuvchi) koʻnikmalar. Nutq jarayonida soʻz yoddan koʻtarilganda, grammatik shakl noaniq boʻlganda nutqchi oʻrnini bosuvchi strategiyalarga murojaat qiladi — parafraz, taʼriflash, noverbal vositalar va h.k. D. Canale va M. Swain bu koʻnikmalarni kommunikativ kompetentlikning ajralmas boʻlagi — strategik kompetentlik deb ataydi [10].

Ijtimoiy-madaniy koʻnikmalar. Nutqni ijtimoiy oʻrin, munosabat turi va madaniy meʼyorlarga moslashtirish qobiliyati ogʻzaki muloqotning muvaffaqiyatini belgilovchi omillardan biridir. E. Bialystok xorijiy tilda gapirganda ikkinchi til madaniyatiga oid bilim va koʻnikmalar ona tilidagiga nisbatan yanada muhimroq rol oʻynashini isbotlaydi [11]. Oʻzbek pedagogikasida esa bu yoʻnalish B. Yoʻldoshev tomonidan milliy-madaniy muloqot adablari nuqtai nazaridan alohida oʻrganilgan [12].

Paralingual va noverbal koʻnikmalar. Nutqni mimika, imo-ishora, tananing joylashuvi va ovoz ohangini boshqarish bilan uygʻunlashtirish ogʻzaki kommunikatsiyaning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. A. Mehrabianning tadqiqotlariga koʻra, yuzmayuz muloqotda his-tuygʻular uzatilishining 55 foizi tana tili, 38 foizi ovoz toni va atigi 7 foizi soʻzlar orqali amalga oshiriladi [13].

Ogʻzaki nutq koʻnikmalarini rivojlantirishning zarurati

Ogʻzaki nutq koʻnikmalarini

rivojlantirish zarurati bugungi globallashuv va axborotlashuv davrida yanada keskin tus olmoqda. Bu zarurat bir necha muhim jihatdan namoyon boʻladi.

Taʼlimdagi ahamiyati. Ogʻzaki nutq koʻnikmalari oʻquv jarayonining barcha bosqichlarida hal qiluvchi rol oʻynaydi. L.S. Vigotskiy taʼkidlaganidek, bolaning aqliy rivojlanishi til orqali, yaʼni soʻz va dialog vositasida yuzaga keladi [14]. Shu sababli sinfda ogʻzaki muloqot madaniyatini shakllantirish nafaqat til koʻnikmalarini, balki umumiy kognitiv rivojlanishni ham taʼminlaydi. N. Hamroyev oʻzbek maktablarida oʻtkazilgan kuzatuvlarga asoslanib, ogʻzaki nutq koʻnikmalarini maqsadli rivojlantirgan sinflarda oʻquvchilarning akademik koʻrsatkichlari sezilarli darajada yaxshilanganini qayd etadi [15].

Kasbiy hayotdagi oʻrni. Zamonaviy mehnat bozori tadqiqotlari ogʻzaki muloqot koʻnikmalarini eng talab qilinadigan kasbiy malakalar qatorida alohida ajratib koʻrsatadi. P. Drucker oʻzining menejment boʻyicha asarlarida taʼkidlaydiki, xodimning kasbiy muvaffaqiyati texnik bilimdan koʻra koʻproq uning muloqot qilish qobiliyatiga bogʻliq [16]. Oʻzbekiston mehnat bozorini oʻrganuvchi Sh. Toshmatov esa mahalliy ish beruvchilar ogʻzaki muloqot koʻnikmalarini kasbiy kompetentliklarning uchinchi muhim belgisi sifatida baholashini koʻrsatadi [17].

Ijtimoiy integratsiya va madaniyatlararo muloqot. Globallashuv sharoitida turli madaniyat vakillari bilan muloqot qilish zarurati ortganligi bois, ogʻzaki nutq koʻnikmalarining ijtimoiy ahamiyati beqiyos darajada oshdi. C. Kramsch madaniyatlararo muloqotni yoqlab, bilim va koʻnikmalar kesishmasida joylashgan “uchinchi makonda” muloqot qilish qobiliyatini zamonaviy fuqaroning zaruriy xususiyati deb taʼriflaydi [18].

Shaxs kamoloti va ruhiy salomatlik. Psixologik tadqiqotlar oʻz fikrini erkin ogʻzaki

tarzda ifodalay olish qobiliyatining shaxsning o'z-o'ziga ishonchi, stressga chidamliligi va umumiy psixologik farovonligi bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatadi. C. Rogers shaxsni markazga qo'yuvchi nazariyasida to'laqonli kommunikatsiyani shaxsiy rivojlanish va o'z-o'zini realizatsiya qilishning asosiy sharti sifatida baholaydi [19]. O'zbekistonlik psixolog D. Xasanova esa bolalardagi nutq to'siqlari og'zaki nutq ko'nikmalarini maqsadli rivojlantirish orqali samarali bartaraf etilishi mumkinligini isbotlaydi [20].

Raqamli muloqot davridagi yangi talablar. Onlayn ta'lim, masofaviy ish va videomurojaatlarning keng tarqalishi og'zaki muloqot madaniyatiga yangicha talablar qo'ymoqda. G. Salmonning raqamli pedagogika sohasidagi tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, raqamli muhitda og'zaki nutq ko'nikmalariga ega bo'lmagan ishtirokchilar

onlayn hamjamiyatlarda faol rol o'ynashdan mahrum bo'ladilar [21].

Xulosa

Og'zaki nutq ko'nikmalari — bu shaxsning til boyligi, fonologik aniqlik, diskursiv tartiblilik va ijtimoiy-madaniy sezgirligini muloqot vaziyatiga moslashtirgan holda real vaqt ichida amalga oshiradigan murakkab kommunikativ qobiliyatidir. Zamonaviy tilshunoslik, pedagogika va psixologiya fanlarining qo'shma tadqiqotlari bu ko'nikmalarining tarkibi, shakllanish mexanizmlari va rivojlantirishning samarali yo'llari haqida keng bilimlar to'plagan. O'zbek va xorijiy olimlarning ishlari shuni ko'rsatadiki, og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirish nafaqat til ta'limining maqsadi, balki shaxsning ijtimoiy, kasbiy va ruhiy kamolotini ta'minlovchi zaruriy shart-sharoitdir.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Zunnunov A.Z. Ona tili o'qitish metodikasi. — Toshkent : O'qituvchi, 2003. — 280 b.
2. Mahmudov N.M. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. — Toshkent : Fan, 2010. — 224 b.
3. Hymes D. On Communicative Competence // Sociolinguistics / ed. by J.B. Pride, J. Holmes. — London : Penguin Books, 1972. — P. 269–293.
4. Richards J.C. Teaching Listening and Speaking: From Theory to Practice. — Cambridge : Cambridge University Press, 2008. — 46 p.
5. Krashen S.D. Principles and Practice in Second Language Acquisition. — Oxford : Pergamon Press, 1982. — 202 p.
6. Yusupova M.T. O'zbek tilida talaffuz normalari va ularni o'rgatish. — Toshkent : TDPU nashriyoti, 2015. — 148 b.
7. Richards J.C., Schmidt R. Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics. — 4th ed. — London : Longman, 2010. — 644 p.
8. Ellis R. The Study of Second Language Acquisition. — 2nd ed. — Oxford : Oxford University Press, 2008. — 1111 p.
9. McCarthy M. Discourse Analysis for Language Teachers. — Cambridge : Cambridge University Press, 1991. — 213 p.
10. Canale M., Swain M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing // Applied Linguistics. — 1980. — Vol. 1, No. 1. — P. 1–47.
11. Bialystok E. Language Processing in Bilingual Children. — Cambridge : Cambridge University Press, 1991. — 232 p.
12. Yo'ldoshev B.Q. Nutq etiketi va milliy muloqot madaniyati. — Samarqand : SamDU nashriyoti, 2018. — 190 b.
13. Mehrabian A. Silent Messages: Implicit Communication of Emotions and Attitudes. — 2nd ed. — Belmont : Wadsworth Publishing, 1981. — 196 p.
14. Vigotskiy L.S. Tafakkur va nutq / tarj. N. Yo'ldoshev. — Toshkent : O'qituvchi, 1997. — 352 b.
15. Hamroyev N.A. Boshlang'ich sinflarda og'zaki nutqni rivojlantirish texnologiyalari. — Toshkent : Innovatsiya-Ziyo, 2020. — 136 b.
16. Drucker P.F. The Practice of Management. — New York : Harper Business, 2006. — 404 p.
17. Toshmatov Sh.B. Mehnat bozorida kommunikativ kompetentlikka bo'lgan talab // Iqtisodiyot va ta'lim. — 2022. — № 3. — B. 85–94.
18. Kramsch C. Language and Culture. — Oxford : Oxford University Press, 1998. — 264 p.